

Van 'horen zeggen' naar 'deelnemen aan' en 'onderzoek naar'. In dit artikel laat Gerrit Heino, lid van de kenniskring exemplarisch onderwijs, zich in het hart kijken. Hij schrijft over zijn interesse voor onderwijsconcepten, zijn betrokkenheid bij exemplarisch onderwijs en de uitdaging om dit onderwijs een plaats te geven in de nieuwe onderbouw van het voortgezet onderwijs. 'Exemplarisch onderwijs biedt vanuit ontmoetingen werkelijk zinvol onderwijs aan leerlingen.'

Exemplarisch onderwijs biedt de nieuwe onderbouw samenhang!

De nieuwe onderbouw écht uitdagend, vakoverstijgend en activerend

Activerend leren

Als docent ben ik geïnteresseerd in onderwijsconcepten en onderwijsvernieuwing. Ongeveer tien jaar geleden kwam ik in aanraking met Kennis als gereedschap –

Gerrit Heino

Activerend leren (Kag-AI). Kag-AI heeft grote invloed gehad op mijn manier van lesgeven en nog meer op mijn kijken naar en omgaan met leerlingen. Ik heb bij mijzelf

meer aan, maar probeer boven tafel te krijgen waar het leerproces bij de leerlingen stagneert. Samen met de leerlingen ga ik op zoek naar de ontbrekende kennis. Als die kennis is aangebracht bij (en door) de leerlingen, geef ik de verantwoordelijkheid voor het leerproces aan de leerlingen terug. Dit vereist inlevingsvermogen in de gedachtegang van de leerlingen, kennis van de leerstof die de leerlingen al beheersen en inzicht in de blokkade in het leerproces.

Eerste kennismaking met exemplarisch onderwijs

Ruim twee jaar geleden maakte ik kennis met het begrip exemplarisch onderwijs. Ik hoorde enthousiaste verhalen van collega's naar aanleiding van het bijwonen en componeren van een exemplaar. De termen 'exemplaar' en 'componeren' zeiden mij echter niets. Ik besloot vanuit een innerlijke motivatie (mijn belangstelling voor onderwijsconcepten en onderwijsvernieuwing) het *Handboek voor exemplarisch onderwijs* te gaan lezen. Ik worstelde mij door de achterliggende principes van exemplarisch onderwijs heen. Het verhaal over 'De kaars van Faraday' sprak me wel aan. Ik werd meegenomen naar een klaslokaal in een basisschool,

'Ik was ervan uitgegaan dat de principes van exemplarisch onderwijs zouden worden toegelicht aan de hand van de Sint-Janskerk'

een innerlijke verandering opgemerkt. Ik was geneigd om de verantwoordelijkheid voor het leerproces bij de leerlingen weg te halen en op mijn eigen schouders te leggen. Ik droeg oplossingen aan voor de leerlingen en bewerkstelligde daarmee een passieve houding bij hen. Sinds mijn kennismaking met Kag-AI verdiep ik mij steeds meer in de gedachtegang en het leerproces van de leerlingen. Ik draag geen pasklare antwoorden

waar een bovenbouwgroep vol ingehouden spanning op zoek was naar antwoorden op de vraag 'Wat brandt er?' Ik voelde óók een spanning: zou het de leerkracht lukken de leerlingen te laten ontdekken wat er werkelijk brandt? Die vraag ging echter als een nachtkaars uit, want het verhaal geeft op die vraag geen antwoord. Met een zucht sloeg ik de bladzij om en kwam ik in de werkelijkheid terug. Ik maakte kennis

met de betekenis van het exemplarisch onderwijs bij Martin Wagenschein, de rol van het socratische gesprek binnen het exemplarisch onderwijs en de betekenis van Leonard Nelson voor het socratische gesprek bij Martin Wagenschein. Ook verdiepte ik me in de esthetische dimensie van exemplarisch onderwijs. Met een zucht, maar nu van verlichting, sloeg ik 'tevreden' het handboek dicht. Ik had eindelijk het handboek gelezen. Maar nog steeds had ik geen daadwerkelijk antwoord op de vraag wat exemplarisch onderwijs is.

Sint-Janskerk

Enkele weken later werd ik uitgenodigd om onder leiding van Jan Veldman, docent beeldende vorming bij *Driestar educatief*, een deel van het exemplaar 'De Sint-Janskerk te Gouda' bij te wonen. Toen we in de kerk waren, werd daar slechts één vraag gesteld: wat is het

Sint-Janskerk

middelpunt van de kerk? Dat was wel de laatste vraag die ik had verwacht. Ik was er namelijk van uitgegaan dat de principes van exemplarisch onderwijs zouden worden toegelicht aan de hand van de Sint-Janskerk. Maar ik werd meegenomen het exemplaar in, uit mijn rol van docent/lerarenopleider gehaald en geplaatst in de rol van leerling. Via de Sogfrage¹ 'Wat is het middelpunt van de kerk?' werd ik het exemplaar binnengetrokken. Er kwam een verbinding tot stand tussen de kerk en mijn wereld, tussen mijn wereld en de kerk.

Mijn wereld in het voortgezet onderwijs bestaat onder andere uit het geven van wiskunde en godsdienst. Ik merkte dat deze context mij parten ging spelen. Want welk middelpunt werd bedoeld? Moest ik op zoek

naar het 'wiskundig' middelpunt of mocht ik me op het 'godsdienstig' middelpunt richten? We bevonden ons tenslotte in een kerk. Of mocht ik op zoek naar beide middelpunten? En zo ontvouwde zich die middag het exemplaar naar alle kanten. Er kwamen niet slechts wiskundige en godsdienstige facetten aan de orde, maar ook geografische, natuurkundige, historische enzovoort. En dat allemaal vanuit die ene vraag: wat is het middelpunt van de kerk? Een vraag waar we met z'n allen aan de hand van het socratische gesprek bij stilgestaan hebben. Niet alleen figuurlijk, maar ook letterlijk stonden we erbij stil. Steeds opnieuw werden we aan het denken gezet. En daar gingen we weer, vol ingehouden spanning, op zoek naar antwoorden.

Zo maakte ik die middag voor het eerst daadwerkelijk kennis met exemplarisch onderwijs. Ik merkte dat ik het enthousiasme ging delen. Dit is pas onderwijs, de kunst van het onderwijzen, dacht ik. Ik besepte ook dat deze manier van omgaan met de leerstof en de leerlingen veel van het vakmanschap van de docent vraagt. Want naast kennis van het eigen vakgebied is kennis van de wereld van het exemplaar en de wereld van de leerling een vereiste. De begrippen exemplaar en exemplarisch onderwijs hebben die middag betekenis en inhoud voor me gekregen. Op weg naar huis liet de vraag 'Hoe componeer je nu zo'n exemplaar?' mij niet meer los.

Slag bij Arnhem

Op deze vraag kreeg ik ruim een jaar geleden op een exemplarische manier een antwoord. Samen met mijn collega-docenten van het pedagogisch-didactisch programma van de lerarenopleiding voortgezet onderwijs van *Driestar educatief* werd ik uitgenodigd

Market Garden

om een week lang te werken aan de ontwikkeling van het exemplaar 'Market Garden'. Het werd een intensieve week onder leiding van Jan Veldman. Opnieuw werd mij duidelijk dat je exemplarisch onderwijs niet zomaar uit je mouw schudt. De compositie van een exemplaar begint met een gedegen voorbereiding: het bestuderen van de materie, in dit geval de slag bij Arnhem. We bezochten de plaatsen die een rol hebben gespeeld in

deze veldslag, zoals de Westerbouwing, de brug over de Rijn, de Oude Kerk van Oosterbeek en het Airborne Museum 'Hartenstein'. En, niet te vergeten, we deden een uitgebreide literatuurstudie naar de achtergronden van de veldslag en de beweegredenen van de toenmalige deelnemers. Stap voor stap werden wij die week door 'Market Garden' geloodst en componeerden we met elkaar het exemplaar.

Kenniskring exemplarisch onderwijs

Een aantal maanden geleden viel mijn oog op een oproep voor leden van de kenniskring exemplarisch onderwijs. Ik vroeg me af of deze oproep paste bij mijn werk binnen de lerarenopleiding voortgezet onderwijs (het schrijven en geven van de minor exemplarisch onderwijs) en besloot te reageren. Ik werd aangenomen. Begin september 2007 kwam de kenniskring exemplarisch onderwijs voor het eerst bij elkaar onder de bezielende leiding van Bert Kalkman. 'Mijn' onderzoek moet scholen voor voortgezet onderwijs een handreiking doen om te komen tot een bezinning op de vraag wat zinvol, betekenisvol onderwijs ten diepste is. Het is de bedoeling dat op grond daarvan en met behulp van exemplarisch onderwijs een veranderingsproces kan worden ingezet dat leidt tot de realisering van de doelstellingen van

Vernieuwing

Op 1 augustus 2006 is de 'vernieuwde basisvorming' of 'nieuwe onderbouw' van start gegaan. De basisvorming wordt als mislukt beschouwd, omdat de leerlingen het onderwijs in de basisvorming als te versnipperd en te overladen hebben ervaren. De kritiek op de basisvorming is dat er nooit echt samenhang in het programma is geweest en er geen recht is gedaan aan verschillen tussen leerlingen. Sinds de zomer van 2006 krijgen scholen daarom meer ruimte om het onderwijs in de onderbouw anders in te richten. Daarmee hebben zij de gelegenheid een eigen gezicht te geven aan de onderbouw, hun eigen identiteit sterker te ontwikkelen en daadwerkelijk onderwijs op maat te verzorgen. Binnen de kaders van de overheid hebben zij de vrijheid om hun onderwijs zo inhoud en vorm te geven dat het beter is toegesneden op de leerling.

De hoofdlijnen voor de vernieuwing van het onderwijs in de onderbouw zijn: meer samenhang in het programma, een actieve rol voor de leerling en een doorlopende leerlijn met als doel doorstroming. Vaksecties en individuele docenten moeten onderwijsinhouden veel sterker integreren en op elkaar afstemmen met als doel overlap in het programma te voorkomen en leerlingen een eenduidiger blik op de werkelijkheid te geven,

'Onderwijs in samenhang met de schepping brengt als vanzelf een activerende aanpak met zich mee'

de nieuwe onderbouw. 'Een hele mond vol', hoor ik u zeggen. 'Maar wat moet ik me daarbij voorstellen?'

De nieuwe onderbouw in het voortgezet onderwijs

Vakken en projectonderwijs

In het voortgezet onderwijs wordt de leerstof meestal traditiegetrouw volgens het lesrooster in vakken aangeboden. Tussen de verschillende vakken bestaat weinig tot geen samenhang. Met behulp van bijvoorbeeld projectonderwijs wordt geprobeerd de (bestaande) samenhang tussen verschillende vakken te laten zien en aan te brengen. De bestaande denkwijzen en de bijbehorende structuren en systemen worden hierbij echter overeind gehouden. De inbreng van het vak wordt namelijk vooraf bepaald, evenals de tijd die het in beslag mag nemen. De aandacht blijft op deze manier sterk gericht op het vak(gebied) en er wordt niet echt gedacht vanuit het projectthema. Het thema is eerder de welbekende vlag die de lading dekt en er wordt veelal een oneigenlijke of gekunstelde samenhang gecreëerd.

zodat er bij hen geen verwarring ontstaat. Ze moeten bovendien leerlinggericht lesgeven en een actieve aanpak stimuleren. De nieuwe onderbouw spoort aan tot bezinning op de inhoud en de organisatie van het onderwijs. Dat moet uitdagend, vakoverstijgend en activerend worden.

Kenmerken van écht goed onderwijs

Versterking motivatie te eenzijdig

De zojuist genoemde typering roepen vragen op. Want goed onderwijs heeft zich toch altijd al gekenmerkt door de woorden uitdagend en activerend? En bij goed onderwijs werd toch altijd al over de grenzen van het vak heen gekeken? Nog los van de vraag hoe het onderwijs er tijdens de 'oude' basisvorming uitzag en wat daaraan wel of niet goed zou zijn, is het de vraag hoe nieuw de 'nieuwe onderbouw' is. Waarom? Binnen de nieuwe onderbouw houden docenten zich bezig met de organisatie van leerprocessen en buigen zij zich over de vraag hoe dat leren zich zo effectief en actief mogelijk laat organiseren. Dat sluit (naadloos) aan op de oude basisvorming. Deze was gestoeld

op de procesgeoriënteerde benadering, waarbij de aandacht was gericht op de vraag hoe leerlingen leren. Aan deze benadering ligt de gedachtegang van het constructivisme ten grondslag: iemand die leert, construeert actief kennis en inzicht in interactie met zijn of haar omgeving. De eigen motivatie van degene die leert, speelt daarin een belangrijke rol. De nieuwe onderbouw richt (nog steeds) de aandacht op de verschillende aanpakken die de motivatie van de leerlingen versterken. Juist bij het (eenzijdig en los van aandachtspunten die nog belangrijker zijn) versterken van de motivatie van leerlingen zijn echter vraagtekens te zetten.

Scheppingswerkelijkheid als context van groot belang

Natuurlijk is de motivatie van leerlingen een belangrijke basis om tot leren te komen. Maar wordt de motivatie van de leerlingen ten diepste gevoed door de vorm of door de inhoud van het onderwijs? Onderwijs is immers pas echt goed onderwijs als het essentieel en betekenisvol is. Goed onderwijs houdt zich bezig met de vraag naar de zin en de betekenis van het onderwijs. En onderwijs dat wordt gekenmerkt door zin- en betekenisgeving is (vanzelf) samenhangend en actief onderwijs en heeft ook een doorlopende leerlijn in zich.

Onderwijs mag niet los worden gezien van de context waarin de mens staat. De mens maakt deel uit van Gods schepping. Het onderwijs dat wordt gegeven en ontvangen, staat in het grote geheel van Gods schepping en moet deze scheppingswerkelijkheid weerspiegelen. Binnen zin- en betekenisvol onderwijs wordt een betekenisvolle relatie gelegd tussen de leerling en de aangeboden inhoud in de context van het scheppingsbestaan. Dat gaat een stuk verder dan activerend en motiverend onderwijs.

De context waarin wij leven, biedt het christelijk onderwijs een daadwerkelijk nieuwe vorm van onderwijs: onderwijs doordrenkt van goddelijke zin, in samenhang met Zijn schepping. Dat is uitdagend onderwijs gericht op een zinvolle, betekenisvolle inhoud. Het vertoont een natuurlijke samenhang en brengt als vanzelf een activerende aanpak met zich mee.

Onderwijs met een existentieel karakter

De natuurkundige en pedagoog Martin Wagenschein (1896-1988) heeft zich beziggehouden met de 'zin' van het onderwijs en de vraag hoe deze zin door leerlingen en docenten kan worden ervaren. 'Zin hebben in' is het gevolg van 'geraakt worden door' en heeft als resultaat 'in beweging komen'. Dat is precies wat men in goed onderwijs nastreeft: leerlingen raken in het hart, zodat

zij in beweging komen en gemotiveerd worden om meer te weten te komen. Maar wat ervaren leerlingen als zinvol? Wat raakt leerlingen in het hart? Leerlingen worden geraakt door een betekenisvolle ontmoeting met de leerstof, hun persoon en elkaar. Bij exemplarisch onderwijs in de zin van Martin Wagenschein neemt een dergelijke ontmoeting een belangrijke plaats in. Een ontmoeting met het 'echte' leven, de werkelijkheid, die verwondering oproept en een blijvende indruk in het leven en de werkelijkheid van de leerling nalaat, met als gevolg een nauwkeuriger begrijpen van die werkelijkheid. Zo komt de wereld achter de werkelijkheid het leven van de leerlingen binnen en krijgt daar zin: een zinvolle betekenis. Het gaat dan niet meer (allereerst) om de leerstof, maar om de wijze waarop de leerstof ontmoet kan worden in de manier van het denken en de gedachten, in de kennismaking met de wereld van de gedachten en de verwondering die achter de leerstof schuilgaat. 'Het' onderwijs benadert de leerstof veelal theoretisch en kennisgericht. Maar een ontmoeting in exemplarische zin stijgt uit boven een theoretische weergave van de realiteit en heeft een existentieel karakter. Zo'n ontmoeting begint met een gevoel van verwondering en mondt uit in een verwijzing naar God. Exemplarisch onderwijs wil het gevoel van verwondering over de schoonheid van de natuur, de theoretische weergave van de realiteit en de verwijzing naar de Schepper bij elkaar houden.

Het uitgangspunt van exemplarisch onderwijs is: de ontmoeting met de (alledaagse) werkelijkheid. In die ontmoeting nemen de ontwikkeling van de leerlingen en de rol van docenten een vooraanstaande plaats in.

Conclusie

Dé taak voor het (christelijk) onderwijs en dus ook voor de nieuwe onderbouw, is: na te denken over de vraag wat echt van opvoedende waarde is voor leerlingen. Exemplarisch onderwijs maakt ernst met deze taak en ziet het als een uitdaging om vanuit ontmoetingen de leerlingen werkelijk zinvol onderwijs aan te bieden. Zinvol onderwijs dat mede getypeerd kan worden met de woorden uitdagend, vakoverstijgend en activerend.

Gerrit Heino is docent wiskunde en godsdienst op de locatie Revis van het Wartburg College in Rotterdam. Daarnaast verzorgt hij onderdelen van het pedagogisch-didactisch programma en de minor exemplarisch onderwijs van de lerarenopleiding voortgezet onderwijs (LVO) van Driestar educatief. Hij is eveneens lid van de kenniskring exemplarisch onderwijs.

Noot

¹ Een Sogfrage is een vraag met een aanzuigende werking.